

ISMERETLEN ÉS ELFELEJTETT CSOKONAI-SZÖVEGEK S ÉLETRAJZI
VONATKOZÁSAIK

Klasszikusaink életműve szerencsére soha nem zárul le egészen; még olyan költők esetében is bukkannak föl kiadatlan művek (ha mások nem: kiadásra nem szánt zsengék, korai próbálkozások), mint Petőfi, aki a „betakarítás” munkáját maga végezte el, s oly szerencsés korban élt, amikor a cenzúra miatt sem kellett asztalfiókba rejtene vagy „Vulcanusnak dedikálnia” műveit. Jóval több ismeretlen műre számíthatunk azoknál az írőinknél, akik írói termésük betakarítását nem végezheték el maguk s életművük egy része nem is számíthatott a megjelenésre a maga korában. Az utóbbiak közé tartozik Csokonai is. Toldy Ferenc 1844–46-i kritikai igényű kiadása óta (Csokonai Mihály minden munkái) két teljességre törekvő Csokonai kiadás jelent meg: 1922-ben a Harsányi–Gulyás-féle kiadás (*Csokonai Vitéz Mihály összes művei* I–III.) s napjainkban a Vargha Balázsé (*Csokonai Vitéz Mihály minden munkája* I–II.).

Mindezek után is van még közölni valónk a költő verses és prózai hagyatékából egyaránt; s ha e szövegek között kiugró művészi értékű darab nincs is, nem egy életrajzi kérdést megvilágítanak, tisztáznak s végül is — Dombly Márton szavaival — „Csokonai lelke fuvall” belőlük.

I. Verses művek

1. Mit nem tsinál a' Szeretet?!

A debreceni Kollégium nagykönyvtárának Csokonai műveit őrző kéziratos kötetek közül kiemelkedik az R. 1173. számú gyűjtemény, Zilahi János másolatgyűjteménye.¹ Nem tartalmaz ugyan autográf Csokonai-verseket, de a jelek szerint — ellentétben a legtöbb Csokonai-versest tartalmazó kéziratos kötettel — még a költő életében — 1795–1800 között — készült, s valószínűleg eredeti kéziratáról. Erre látszik mutatni a *Békaegéhrac*nak ebben a kötetben olvasható változata, amely másutt nem található versszakokat is tartalmaz;² ugyan-csak ez a kötet őrizte meg *Az ősz Laudonra* című korai Csokonai-vers teljes szövegét is, amelyből Harsányi és Gulyás kiadása még csak töredéket ismert.³ A kötet összeírója Zilahi János volt; az első oldalon olvasható bejegyzés szerint: „Johannes Zilahi mpr [= manu propria].” Zilahi másolatgyűjteményéből Stoll csupán *A' palyolat* (3b–4c), *A' feredés* (5b–8a) és a *Batrachomyomachia* (41b–57b) c. versekre hivatkozik, noha a kötet ennél jóval több Csokonai-versest tartalmaz; a 2b oldaltól a 14b-ig a szerző említése nélkül kilenc ismert Csokonai-vers fordul elő, sorrendben a következők (szögletes zárójelben tüntetem föl megíratásuk valószínű évszámait): *Szerelmes panaszok* [1794], *A' palyolat* [1792], *A rövid Nap, 's hosszú Éjj* [1786], *A' feredés* [1793], *A' háborús zivatar* [1793], *Az ősz Laudonra* [1789], *A tanúnak hívott Liget* [1793], *A Szépek Szépe* [1793]. Ezekon kívül *Euripides mondása* címmel szerepel a kötet-

¹ STOLL Béla bibliográfiájában (A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. Bp. 1963.) a 426. sz. Csokonainak itt közlendő névtelen versét én fedeztem fel Zilahi gyűjteményében s 1970 októberében az MTA XVIII. századi kutatócsoportjának debreceni konferenciáján a Csokonai kritikai kiadás filológiai problémái és eredményei c. előadásomban be is mutattam. A kritikai kiadás nyomdába adott I. kötetéből azzal a feltétellel engedtem át közlésre Csokonai minden munkája sajtó alá rendezőjének, hogy erre a jegyzetben hivatkozni fog. Sajnos, nem így történt, s most úgy tűnhet, mintha övé volna a főfedezés érdeme, holott az eredeti kéziratot, amelyre a jegyzetben hivatkozik, nem is látta.

Hasonló a helyzet a II. kötet 817. lapján közölt jelentéssel („Jelentés a Diétai Magyar Múzsáról és a Nyájas Múzsáról.” 1796.). E Csokonai-szöveget szintén én fedeztem föl s engedtem át a kritikai kiadás nyomdába adott kéziratából a sajtó alá rendezőnek, aki nevemet ezúttal sem említette meg, féltreértésre adva okot.

² L. ItK 1970, 24–25.

³ Vö. It 1955, 16.

ben *A kétszínűség (A színesség)* [1786] című Csokonai-vers négysoros epigrammatikus részlete (10a), ugyancsak a szerző említése nélkül. E versektől kissé távolabb — közben a versmásoló Zilahi saját versei következnek — három másik Csokonai-vers található, ugyancsak a költő ifjúkori műveiből: *A' magyar Gavar (A magyar gavallér)* [1790] (29ab), *A' cigányok eredete (Cigány)* [1786] (30a–31a), *Batrachomyomachia (Békaegérharc)* [1792] (31b–57b); e verseknél sem jelzi a másoló a szerző nevét.

Fölkeltheti érdeklődésünket már az is, hogy a kötetben csupa ifjúkori műve szerepel a költőnek, de igazi értéke akkor világlik ki a gyűjteménynek, ha szövegeit egybevetjük az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában található autográf kéziratok szövegével. Kiderül az összehasonlításból, hogy Zilahi János másolatai szinte betűről betűre egyeznek Csokonai saját kezű kézírataival, illetőleg azoknak javítás előtti eredeti, „összövegeivel”; *A' tanúnak hívott Liget s a Békaegérharc* Zilahi-féle másolata pedig eddig ismeretlen versszakokat is tartalmaz. Mindezek alapján jogosan tételezhetjük föl a másolóról, hogy Csokonai eredeti kézírataiból dolgozott, mégpedig minden bizonnyal még a költő életében. E föltevésünket megerősítik Zilahi János életrajzi adatai is. A kötet 16a lapján található a biharbőszörményi notariusnak, Szívos Jánosnak tréfás leoninus verse a kötet másolójához, amihez ő a következő megjegyzést csatolta: „NB. Ezeket a' verseket akkor írta, mikor 1794 Esztendőbe Szolgák Inspektora voltam.” Ez azt jelenti, hogy a szolgadiákok felügyelője volt a debreceni kollégiumban. Erről bizonyossá tehet a korábban Csokonainak tulajdonított *Currens de lepore* című, 1795-ből származó tréfás debreceni diákvers is, amelyben Zilahi János is külön fejezetben szerepel „Pirítottfalvi János” néven, a következő jegyzettel: „Zilahi János, szolgák inspectora, veres ember.”⁴

A kötet összeírója, Zilahi János tehát iskolatársa volt Csokonainak, sőt, akár csak a költő, ő is tisztiséget töltött be a kollégiumban. Bizonyosra vehető tehát, hogy Csokonaival közelebbi szoros kapcsolatban volt, s annak eredeti kézírataiból másolta be a verseket kötetébe, amely így nem egy versnek eredeti változatát őrizte meg számunkra. Zilahi annál könnyebben hozzájuthatott a költő eredeti kézírataihoz, mivel Csokonai kollégiumi perének jegyzőkönyvei szerint szobatársak voltak.⁵

Arra, hogy Zilahi gyűjteményének névtelen versei között ismeretlen Csokonai-művek is lappanghatnak, Beké Albert hívta föl a figyelmet, mikor kiadta belőle Csokonai addig ismeretlen ifjúkori költeményét, *A'hives Estvé-t*.⁶

Amint láttuk, a bizonyíthatóan hiteles Csokonai-verseket sem jegyezte a másoló soha a költő nevével vagy névbetűivel. Az első 14 oldal kilenc ismert Csokonai-versét a 2a oldalon megelőzi egy vers, a kötet voltaképpeni első darabja. Ha nem így illeszkednék a kötetbe másolt Csokonai-versek sorozatába, akkor is már első olvasásra gyanúnk támadhatna, hogy nem Csokonai valamelyik ifjúkori versével állunk-e szemben.

Mit nem tsinál a' Szeretet?!

Sokszor Herkules is orsót fog kezébe

Ha tüzesen pillog Omphalis szeméb̄ [= szemébe].

Sokszor a' éy [= melly] Héros Atlást felyül hatya [= hattya]

Egy tsalóka szemü Asszony el altaŷya [= altattya]

Sokszor arany tseppé kész az ér [= ember] valói

Tsak hogy Danaéval lehessen tréfálni.

Egy szóke tinók [= tinónak] sokszor gȳ [= nagy] az ára

A' kedves Europa ḡ [= meg] tréfálására.

Jupiter Ledaért lesz egy fehér hattýú

Illyen e' Vigon [= Világon] a' ki — — [= királyi?] fattyú.

Gyenge lábón álk [= állnak] a' tenger habjai

Buborékiból nőtt Vénus ferjŷjai

A' mely személyt a' sok Isten el nem nyeri

A' szenyves Vulcanus teste el-keveri.

Verselés, rímelés, a mitológiai nevek, képek halmozása pontos párjává teszik e verset Csokonai zsengeinek, megadott témára írt iskolai versgyakorlatainak; a vers „zsenge” voltára látszik mutatni az is, hogy az egyébként is korai Csokonai-versek sorozatában a legelső helyen fordul elő a kéziratot kötetben.

⁴ L. HG. II. 160., 166.

⁵ L. Csokonai emlékek. Összeállította és a jegyzeteket írta VARGHA Balázs. Bp. 1960. 44. A következőkben: CsEml.

⁶ L. Építünk (Debrecen) 1953. 1–2. sz. 79–80.

Csokonai szerzőségének nem mondhat ellen az sem, hogy a vers címe nem fordul elő vers-lajstromaiban: iskolai zsengeit ugyanis nem lajstromozta. Az pedig, hogy Csokonai hiteles alkotásai is mind szerzőjük megnevezése nélkül fordulnak elő Zilahi gyűjteményében, csak megerősítheti föltevésünket, hogy ez a vers is éppen úgy az ő alkotása, mint a sorozatban utána következő többi kilenc.

Felépítése: a párhuzamos „sokszor” megtörtént példákkal való érvelés az iskolás sententia-versek egyik jellemző sajátja. E verstipusról írta Vargha Balázs: „A moralizálásnak talán még egyházi stílusból átszármazott bizonyító formulája, hogy a leírt jelenség *gyakran* megszo-kott történni. A tipikus ábrázolást, a hatásos megjelenítést próbálják ezzel pótolni.” (ItK 1953. 157.) Példának A' *Ró'sa* c. zsenge sorait idézte:

*Gyakran a setétes üregű barlangnak
Rejtekébe fényes kincshalmok lappangnak
Gyakran a természet láthatatlan karja
A keserű alá az édest takarja.*

Hasonló módszerrel találkozunk A' *színesség* c., szintén ifjúkori versében is:

*Gyakran a' mennyei illatú epernek
Apró levelei közt kígyók hevernek*

Tárgyát tekintve viszont a „Venusi szépség”-et emlegető A' *Ró'sa*-val lehet egyidős, s a *Venusi Hartz*-cal mutat közeli rokonságot: a 3–4. sorban az Atlást felülmúló hőst elaltató asszony példázata bizonyára Sámson és Delila történetére vonatkozik, amely kiemelkedő helyet foglal el a *Venusi Hartz*-ban is; mivel pedig mind a két említett rokon tárgyú, ill. szerkezetű vers 1788 körül készült, e zsenge keletkezését is erre az időre kell tennünk.

Tárgya szerint sem készülhetett már a poétai osztályban; epigrammatikus, összegező lezárása szintén túlmutat a poétai osztály propositióin: a Kovács Zsigmond-féle gyűjtemény⁷ zsengeivel (A' *Ró'sa*, *Venusi Hartz*, *A Mező* stb.) van stílári és tartalmi rokonságban, tehát 1788 körül keletkezhetett.

Az említett *Venusi Hartz*-ban így fordul elő a *Mit nem tsinál a' Szeretet?!* 3–4. sorának motívuma:

*Mig Sámsonat Delila álommal kínálja
A' gyilkos kéz alvó szemeit ki vájja.*

A vers utolsó két sora arra céloz, hogy Venus — az antik mitológiában — Vulcanusnak, a „szennyes” kovács-istennek volt a felesége. Csokonainak *A Duna nimfája* c. későbbi versében is úgy fordul elő Vulkán, mint a „Vénus' bolondja”.

2. A' *tanúnak hívott Liget ismeretlen versszaka*

A címben szereplő vers egyike Csokonai legkorábban megjelent műveinek: az *Uránia* 1794⁸ évfolyamában látott világot (III. köt. 209–210.), a kezdő költő hat másik verse társaságában. Később, 1803-ban a *Lilla*-kötetben is kiadta (XVII. vers), átdolgozva, megcsiszolva, *Lillára* alkalmazva. A *Lilla* Előbeszédében a kötet darabjairól írva külön is említést tett erről a verséről: „néhányikat még 1793-ban csináltam, ilyen a XVII-dik dal, vagy is a *Tanúnak hívott liget*, mely Campe magyarra fordított *Psychológiá*-jának ajánlólevelében... paraphrasizálódott”. Campe művét Csokonai barátja, a Kollégium könyvtárosa, Nagy Sámuel fordította magyarra, akinek Csokonai egy másik fordításában⁹ társszerzője volt: a kötet bevezető versét s — egyes nézetek szerint — a kötetbeli versbetéteket ő fordította magyarra. E közös művüket Kazinczynak ajánlották, amiről a széphalmi mester büszke örömmel emlékezett meg,⁹ a második, 1798-i kiadásból azonban (Kazinczy ekkor már politikai elitétként raboskodott) az ajánlás természetsszerűleg elmaradt. A kérdéses rész Campe *Psychológiájában* így hangzik: „Bé men-tünk a' Természet' ditső boltyába, mitsoda mennyei öröm töltötte-bé mejjünket, mikor

⁷ MTA Kézirattára K 690.

⁸ L. Az Istennek jósága és böltsége a természetben. Sander Henrik után. Pozsonban és Komáromban, 1794. XXI–XXIV.

⁹ Kaz. Lev. II, 297–298. I. Nagy Sámuel és Csokonai „társszerzőségével” SZAUDER József foglalkozott részletesebben (Az Estve és Az Álom keletkezése. ItK 1969. 23–24.); ő föltételezte, hogy Csokonai Nagy próza fordításában is közreműködött, ugyanakkor a versbetétek fordításánál Nagy Sámuel föltehető közre-működésére is figyelmeztetett.

észre vettük, hogy mely szerentsésen párosodott öszszve a' tökéletesség az együgyűséggel. A' hives ligetek' szent árnyékában tapodtuk a' drága szőnyeget, mellyhez képest árnyék volt Salamon dítősége-is . . .

Kedvetlen állapotod érzékenyít, egy részét annak én-is hordozom. Ha a' terepély fák' árnyéka alatt elmélkedel, el-ne felejtkezz, hogy ha mi bús szellő susog a' gyenge ágakon, és a' zöldellő levelkék reszketnek, azok, az én Lelkem' sohajtási, mellyeket lehegő mejjem, lassú zúgással emel. Nézd, a' füvek' lutskos harmatjai még most sem száradtak fel; noha mind úntalan szárogatja a' forró Nap hév tűzével: vízzé váltt párázattjai ezekel olvadtt [helyesen: ezek el-olvadtt] szívemnek! száradtt szememnek könny-tsepekké váltt harmattjai! sokba van az nekem, hogy most kövérek a' virágok; Májusban azoknak töltseri sok harmatot szívttak-fel! de elég — mit panaszkodom? Reménylj! bízz! ki van nyújtva a' Mindenható kéz, fut ez előtt minden nyughatatlanság. Éljj szerentsésen!"¹⁰

A Campe-kötet ajánló leveléről Vargha Balázs is megemlékezett: „A fogalmazásból arra következtethetünk, hogy a »paraphrasiszálást«, a prózai átköltést nem ő maga végezte, hanem másvalaki, feltehetően Nagy Sámuel."¹¹ Ezzel teljesen egyetérthetünk, hiszen az egész prózai fordítás Nagy Sámuel munkája.

Sajnos, a költő első fogalmazványának autográf kéziratát nem ismerjük, pontosabban szólva: a versnek csupán négy utolsó versszaka maradt fenn saját kezű lejegyzésében az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában (K 677: 54.). Az Uránia-beli változathoz képest — a helyesírási különbségeket nem számítva — egy szónyi csak az eltérés: az 5. vsz. első sora az Urániában így hangzik:

Nézd — a' Füvek' nedves Harmattya . . .

Az akadémiai autográf kéziratban:

Nézd, — a' füvek' <lútskos> özön harmatja.

Nagy Sámuel előtt tehát prózai átdolgozásakor az eredeti fogalmazvány lehetett, ahol szintén *lutskos* volt a *harmat* jelzője.

Van azonban még egy igen érdekes változata a költeménynek: Zilahi Jánosnak, a debreceni Kollégium egykori diákjának már idézett kéziratoss kötetében megvan A' *tanúnak hívott Liget* is — mégpedig az eddig kiadott változatoknál egy versszakkal bővebb alakban!

A vers eddig ismert szövegét olvasva a kezdő soroknál érez az ember valami csonkaságot, az az érzésünk, hogy valami hiányzik innen; az indítás — *Itt a Liget! — hűs Árnyékában!* Mellynek, tsak azért hívtalak . . . — valahogy a közepén kezd: hiányzik a megszólított fél bemutatása, a helyzet, a szituáció ismertetése, amelyben a vers „lejátszódik” — hiszen az *Itt a Liget!* nem afféle spontán felkiáltás, nem az olvasóhoz szól, hanem nyilvánvalóan a vers szereplőjéhez, akiről azonban — legalábbis az eddigi szövegek alapján — alig tudunk meg valamit. Az említett debreceni kéziratból most bebizonyosodik, hogy a versnek valóban volt egy később elhagyott versszaka, amely pár vonással megadta, mindjárt a kezdéskor vázolta a „lírai szituáció”-t. Zilahi János kötetének 12b oldalán így indul a vers:

A' tanúnak hívott liget.

No! ki értünk már valahára

A' Város unalmi közzül

Hol az én bus Lelkemk [= Lelkemnek], Kláral

Hidd el minden unalmat szül.

Itt a' Liget: hűs árnyékába . . . stb.

A továbbiakban már lényegében egyezik a vers az Uránia-beli változattal.

Okunk lehet-e kételkedni abban, hogy a Zilahi megőrizte szöveg kezdő versszaka szintén Csokonai alkotása?

Zilahi János másolata kétségtelenül Csokonai eredeti kidolgozása nyomán készült: ezt bizonyítja az is, hogy az akadémiai autográf változattal, s nem az Uránia-beli szöveggel egyezik meg. Az 5. vsz. első sora Zilahinál (nála természetesen a 6. vsz.-ról van szó): így hangzik:

Nézd! — a' füvek lutskos harmattya . . .

¹⁰ Psychologia Címpéből. Pozsonban és Komáromban. 1794. Az ajánlás 2—4. oldalán.

¹¹ Csokonai emlékek. 583.

Csokonai eredeti kéziratából kellett tehát dolgoznia, ahol — mint láttuk — szintén a *lutskos* jelző szerepelt az első kidolgozásban. Említettük, hogy a kötetben előforduló többi Csokonai-vers is azt tanúsítja, hogy a költő autográf kézírataiból másolt Zilahi, mégpedig 1795 körül. A vers prózai parafrázisával való egybevetés is megerősítheti, hogy a Zilahi-féle másolat kezdő versszaka szintén Csokonai műve: ott is van egy mondat, amely tartalmilag megfelel a kérdéses versszaknak: „Bé mentünk a' Természet' ditső boltyába, mitsoda mennyei öröm töltötte-bé mejjünket, mikor észre vettük, hogy mely szerentszen párosodott összeve a' tökéletesség az együgyűséggel.” Az *Itt a' Liget: hűs árnyékába* ... kezdetű versszaknak csak az ezután következő mondat: „A' híves ligetek szent árnyékában ...” felel meg. S ami a művészi megformálást, a stílusjegyeket illeti, a nyelvi motívumkincs teljesen Csokonaira vall: „A' Város unalmi”-nak említése a „lármás városok”-kal együtt többször ismétlődő motívuma verseinek, prózájának¹². (Különbén a versszakban kétszer is előforduló *unalom* jelentése itt a régi nyelvhasználat szerint: 'visszatetsző, elkedvetlenítő „undorodást” okozó dolog’.)

Végezetül két kérdésre kell még választ keresnünk; egyrészt: miért maradt el az eredeti 1. versszak az Uránia-beli szövegből s a későbbi közlésekből, másrészt: ki volt, ki lehetett az elhagyott versszakban föltűnő *Klára*, akinek neve később soha nem fordul elő Csokonai verseiben.

Az első kérdésnél megkockáztatjuk azt a föltevést, hogy az Uránia szerkesztői hagyták el a versszakot (vagy esetleg: ők javasolták elhagyását); az a tény ismeretes, hogy Kármán folyóiratának szerkesztői saját helyesírási rendszerük szerint írták át a kéziratokat, de Csokonainak ott megjelent versei alapján arra kell gondolnunk, hogy stílári változtatásokat is végeztek a szövegeken. Erre *A' tanúnak hívtott Liget* után közölt *A' Szépek' Szépe* adja a legkézzelfoghatóbb példát. A vers 4. sora az autográf tisztázatban, ill. Nagy Gábornak e tisztázatnál is eredetibb szövegről készített másolatában így hangzik:

s' *Fel lobbant* óltarán temjénét *égetvén*¹³

Az Urániában:

Füstlőgő Óltarán Temjénét *égetvén* I

A 9—10. sor Csokonai 1792—93 körüli tisztázatában:

Jer, Szépem! mutasd meg azt kevély Nemednek,

A' *miből* *ők egyyel* *alig dítsekednek*

Nagy Gábornál:

Együtt *amivel* *ők tsak külön kérkednek*

Csokonai föltehetően a tisztázat szövegét küldte fel az Urániának, ahol azt így alakították át

Jer, Szépem! mutasd' meg azt kevély Nemednek,

E g g y ü t t , a' mivel *ők*, egyenként kérkednek.

A fennmaradt kéziratokban nincs nyoma az Uránia-beli változtatásoknak, változatoknak. A példákat szaporíthatnánk: föltűnő eltérés az, hogy az eredetinek második személyű tegezését (*tenéked* ... *szóljal*) az Uránia a személytelenebb harmadik személyűre változtatta (*ő néki* ... *szóllyon*) s éppen a legszemélyesebb, leglíraibb sorokat hagyta el. Ez az utóbbi a leglényegesebb változtatás: az eredetileg 48 soros versből (hat egyenként nyolc soros versszak) az Uránia csak 44 sort közölt, tehát négyet elhagyott. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy *A' tanúnak hívtott liget* személyes jellegű, konkrét női nevet használó első versszakát is a pesti folyóirat szerkesztői hagyták (vagy hagyatták) el. (A versszak föltűnő városellenessége különben sem volt összhangban irodalmi programjukkal.) Hogy eredetileg valóban 8 versszakos volt a költemény: azt döntő módon megerősíti a K 677. sz. tisztázati füzet is az MTA Kézirat-tárában. Az autográf füzetben minden letisztázott vers új oldalon kezdődik, s a szóban forgó versnek csupán utolsó négy versszaka található meg az 54a oldalon: az előző lapot, amely az elejét tartalmazta, kitépték. Ahogy az 54a oldalon a kalligrafikus tisztázatban négy versszak fért el, úgy a kitépelt oldalon is négy versszaknak kellett állnia.

De ki lehetett a titokzatos *Klára*? Csokonai később is mindig fiktív, költői nevekkkel nevezte meg szerelmeseit, így a Lilla nevére átírt *A bátortalan szerelmes* s *Az éjnek istenihez* hősönje

¹² Vö. *A magánosság*hoz 5. vsz.; Levele Széchényi Ferenchez. 1802. szept. 26. HG. II. 715. stb.

¹³ MTA Kézirtattára K 677: 56a

eredetileg *Euridyce* volt: az előző versnek ez is volt az eredeti címe: *Eurydice*hez.¹⁴ (Nagy Gábertől tudjuk, hogy e Lilla u t á n i epizód hősnője élő, valóságos személy volt.) A *Klára* túl köznapiság, mindennapos név, arra kell gondolnunk, hogy az eredetiben *Laura* állhatott: ekkoriban *Laura*, vagy *Rozália* (*Rózsí[ka]*) fordul elő Csokonai szerelmes verseiben. A *Laura* és a *valahára* elfogadható rímet ad; a változtatás a másoló Zilahi Jánostól is eredhet: lehet tudatos, önkényes szövegmódosítás, de lehet egyszerű elírás is, amilyenre bőven találunk példát Zilahinál.

A' *tanúnak* hívott *Liget* eddig ismeretlen első versszaka mindenképpen szervesen hozzátartozik a költemény Lilla előtti ősfogalmazványának szövegéhez; a benne szereplő *Klára* mögött azonban aligha kell Csokonai egy eddig ismeretlen szerelmét gyanítanunk: föltehetően a többi vers fiktív *Laura*-jával azonos. S hogy ki volt *Laura*? Az egyelőre éppoly talányos, mint az, hogy ki volt *Rozália*; az azonban bizonyosnak látszik, hogy neve éppúgy költött, költői név, mint a *Lilla*, az *Eurydice* vagy a *Rozália*, amely utóbbi A' *Szépek'* *Szépe* Nagy Gábor által megőrzött összövegében is előfordul.

3. *Probatio calami. Csokonai egy szeszzenete*

Az MTAK K 677. jelzetű — előbb tárgyalt — tisztázati füzetében a 95a—118a oldalon Eschenburgból kimásolt olasz, spanyol, francia és német versszövegek, életrajzi, ill. irodalomtörténeti kivonatok találhatók, zömükben Csokonai kézírásában.

A 114a oldalon, a jobb lapszélen (a lapon: Pignotti *I. Progettisti*: Eschenburg I, 16) található a költő tollpróbája, alkalmi szeszzenete:

probatio Calami: Én is voltam valami.

Érdekes a megjegyzésre, hiszen nem egyszerű formalista tollpróba-szöveg, hanem mélyebb pszichológiájú kis egysoros, mint például Arany kis „sóhaja”-a, a *Mi vagyok én?*¹⁵

Mi vagyok én? Senki Pál,
Egy fájó gép, mely pipál.

Csakhogy míg Arany szeszzenetéből az utolsó év fájó rezignációja szól, Csokonai 1793 körüli tollpróbájából a szárnyát bontogató húszéves költő hetyke írói öntudata.

Hogy Csokonai eredeti alkotásával állunk szemben, azt bizonyítja A' *semminél több valami* c., 1794-ből származó alkalmi versének első versszaka:

A' mint mondják, kijött Patzkó'
Préssén egy Istória,
Nem jó benne úgy mond Latzkó,
A' sok teketória,
Ha semminél több Valami,
Tsak probatio Calami,
Mind az, a' mi.¹⁶

Mindenesetre az eddig kiadatlan kis műhelyforgács is érdekes bepillantást nyújt a húsz év körüli költő műhelyébe.

4. *Két töredék 1793—1794-ből*

Hasonló mély személyes vallomás fakadt fel Csokonainak abban a kétsoros lírai sóhajában, amely A *csókok* 1794-re tehető autográf fogalmazványának végén maradt fenn:

Az ártatlan látod hogy elnyomattatik
Egy helyből más helybe miképp hanyattatik¹⁷

¹⁴ L. MTA Kézirattára K 672 II. 15ab; vö. Toldy i. m. 933 h.

¹⁵ Vö. SCHEIBER Sándor: It 1952. 99—101. és Arany János összes művel VI. Bp. 1952. 255.

¹⁶ L. Alkalmatosságra írt versek Csokonai Vitéz Mihály által. Nagyvárad, 1805. 223.

¹⁷ L. MTA Kézirattára K 675: 46b

Töredék címmel, némileg eltérő szöveggel közölte a Harsányi—Gulyás-féle kiadás (II. 396.) s nyomán Vargha Balázs is a „Töredékek” között Csokonai összes verseinek 1956-i és 1967-i kiadásában; Csokonai minden munkája 1973-i kiadásából azonban, nem tudni miért, elhagyta. A *csókok* 1794-i keletkezésével összhangban van ez a kis töredék: ebben az évben kezdődött a költő kollégiumi pere — de ebben az évben kezdődött el a Martinovics-mozgalom tagjainak elfogatása is!

Egy másik kétsoros töredéke A' *Muzsikáló Szépség* autográf kéziratának hátlapján maradt fenn, a rectóhoz képest fordított helyzetben. Úgy látszik, nincs összefüggésben A' *Muzsikáló Szépséggel*: egy tervezett költemény két kezdő sora lehet:

Ha életem gond bú borítja
És rá vastag ködburkot szőtt¹⁸

A két sornak elképzelhető derűs folytatása is: lehet, hogy a következő sorok — a Csokonai-ra jellemző ellentétesség jegyében — éppen vidító képzeteket (a poézis vagy a szerelem vizsgálatását) említettek volna. A hangütés azonban mindenképpen nyomott, borús kedélyállapotról vall.

A' *Muzsikáló Szépségnek* a kiadások csak az 1803-ból keltezett, Lillához szóló változatát közlik; ahogy azonban a vele több tekintetben rokon, szintén 1803-ból származó *A versengő érzékenységeknek* volt egy 1793-i előzménye, az 1793-i *Az elragadtatott érzékenységek*, éppígy jól kell tennünk, hogy A' *Muzsikáló Szépségnek* is volt egy 1793 körül kelt összevege. Ezek szerint ez a kétsoros töredék is 1793—94-re tehető, mint A *csókok* végén fennmaradt másik.

5. *Cinober miolta* . . .

Zilahi Jánosnak fentebb már tárgyalt kéziratot másolatgyűjteménye mellett a debreceni kollégiumi Nagykönyvtár másik igen értékes forrása az 1810-ben összeírt ún. Nagy Zsigmond-gyűjtemény.¹⁹

A kötet nem egy Csokonai unikumot tartalmaz. Ebben találjuk meg pl. a Szilágy Gábor professzor névnapjára írt *Örvendjél Fébusnak szentelt Tábor* kezdetű köszöntőt (139.), továbbá a költőnek *Az Ekhóhoz* c. verse paródiájául írt *Falataimat elegyes bor hajtással Kettőztetem oh!* kezdetű rögtönzését s *Élj vígan érdemeddel* . . . kezdetű köszöntőjét (uo.). A kötet összeírója nem jelzi egyik versnél sem Csokonai nevét: azonban a J. Gy. [= Győry József] monogramú összeíró által készített címjegyzék²⁰ szerint az utóbbi kettő kétségekívül Csokonai verse. E versek közvetlenül egymás mellett fordulnak elő Nagy Zsigmond gyűjteményében, ezért adta ki őket Juhász Géza javaslatára Vargha Balázs 1956-ban Csokonai összes verseinek kétkötetes kiadásában, 1794-re keltezte.

E versek sorában a *Falataimat elegyes bor hajtással* . . . kezdetű versparódia után egy másik rövid gúnyvers következik, amelyet a költő *Quem Dii oderunt* . . . c. versének másolata követ. A kötetben elfoglalt helye, de hangvétele, stílusa alapján ezt a gúnyverset is Csokonai versének kell tartanunk. A kötetben a XXXIX. sorszámot viseli, s nótajelzése szerint az *E' Világ miolta* . . . kezdetű vers dallamára énekelték, sőt első sora szerint nemcsak dallamát követte, hanem egyben parodizálta is: műfajilag tehát rokon a *Falataimat elegyes bor hajtással* . . . kezdetű versparódiával. A jelzett vers a kötetben így található:

Cinober miolta Fenn áll ő ről vólta
Sűrű kározás
Nintsen benne korom Csupa veress Toron
És harangozás
Ninchen benne piritusság
Csak rahelli juratusság.

(140.)

(A *Ninchen* ebből javítva: *Minden*; az utolsó sor eredetileg így kezdődött *Csupa*, de ezt a másoló áthúzta.)

¹⁸ L. MTA Kézirattára K 672 IV: 129b

¹⁹ Pontos címe: Gyűjtemény vagy Némely különb különféle Matériákról íratott és Öszveszedett Versek és Fojóbeszédék. 1810. Sarkadi Nagy Zsigmondé. A Tiszántúli Református Egyházkerület Lelkészképző szeminariumának könyvtára. 926. b. szám. STOLL i. m. nem ismeri.

²⁰ L. MTA K. Kiadta VARGHA Balázs a Csokonai emlékekben (118—119.)

Afféle halandzsaszerű tréfás diákos gúnyverssel állunk szemben: a „rőt volta” miatt *Cinóber*-nek csúfolt hős valamelyik kollégiumi diák lehetett, talán éppen Zilahi János, akiről a *Currens de lepore* c. ál Csokonai vers jegyzete azt mondja, hogy „veres ember” volt.

A *piritusság* szintén Zilahira látszik utalni: a *Currens de lepore* Zilahit *Piritottfalvi János* gúnynéven említi. A *veress Toron* Debrecen egyik templomának tornyára vonatkozik, s itt a megénekelt személyt jelképezi színével, ahogy a „Nintsen benne korom” arra utalhat, hogy nincs korom színű, fekete szála a hajában. A *piritosság* lehet szójáték is *spiritusság* (szellemesség) helyett, a *juratosság* pedig arra utalhat, hogy a Zilahi esküdt diák volt. A *harangozás* talán hivatalából fakadó (a szolgadiákok felügyelője volt) erénycsószkódésére céloz: ő ügyelt a templomba járásra is; a *kározás* lehet elírás *károგás* helyett: mióta Zilahi a szolgák inspektora, sűrű a panaszkodás, nagy a gyász a diákok körében. (A képet talán a Veres torony körül károgó varjak seregéből vette a költő.)

A *Currens de lepore* egyébként nem véletlenül került szóba e kis halandzsával kapcsolatban: a versben megörökített nevezetes nyúl vadászat és nyúllopás 1795 januárjában történt, amikor Domy Márton szerint más hasonló bolondozások is estek a Kollégiumban: „Katonásdik, Paposdik, Törökök ’s holmi vad Nemzetek’ követési.”²¹ Ez a diákcsúfoló halandzsa is annak a világvége, „minden mindegy”-hangulatnak terméke lehet, amely 1794 végén, 1795 elején, a Martinovics-mozgalom felszámolása idején lett úrrá a Kollégiumban, s különösen Csokonai kedélyvilágán.

Az ilyesfajta rögtönzéseknek, nyelvi tréfáknak Csokonai különben is nagy mestere volt, amint számos anekdota bizonyítja.

Annak, hogy a vers nem szerepel Csokonai címjegyzékein, nincs jelentősége a hitelesség szempontjából: kiadásra nem szánt alkalmi rögtönzéseit nem lajstromozta a költő.

6. *Thirsis sirja felett*

Még egy Csokonainak tulajdonítható mű fordul elő Nagy Zsigmond gyűjteményében: a *Thirsis sirja felett* című, LXVII. sorszámú vers. (124. l.)

Míg az előbb tárgyalt diákcsúfoló halandzsaverset elsősorban sorrendi helye mutatta Csokonaiénak, ezúttal a vers alatt található betűjelzés vall az ő szerzőségére: a vers alatt nagy Cs. betű utal szerzőjére. Ez önmagában még nem volna bizonyíték, de Nagy Zsigmond gyűjteménye más, biztos hitelű Csokonai-versek alatt is Cs.-vel vagy Cs. V. M. betűjelekkel tünteti fel a szerzőt; így pl. *A Szerelmes Vén Leány* (= *Dorottya kirjai*) után (95.), a *Földy sirja felett* (= *Dr. Földi sirhalma felett*) (97.), a *Rövid Nap ’s Hosszú Éj* (145.) s a *Raptus Europae* (= *Tolvaj Isten*) végén (342.) is Cs. betű található. A vers stílusa, formai erényei is Csokonaira vallanak:

Thirsis sirja felett

Mit búsogsz árva szívem
Mit gyötröd Lelkemet
Ah szűnj meg verni bennem
’S végezd el éltemet
Adj vissza kedvesemnek Kit be fed e’ verem
Mi haszna életemnek Ha nintsen Thirzisem!!

Cs.

Thirsis neve ott szerepel *A felélelt pásztor* c. 1793-i Csokonai-versben is, éppen a haldokló *Thyrsis* üzen a szellővel kedvesének, Laurának. Itt *Thirsis* névtelen kedvese — talán éppen Laura — siratja el szerelmesét.

A vers keletkezési idejét *A felélelt pásztorral* való motívumegyezései alapján 1793–1794 körül kereshetjük. Tárgyi rokonságot mutat a vers Csokonainak *Rózsím’ Sirja felett* c. költeményével is, amelyet a legújabb kiadások is 1798-ból kelteznek,^{22/23} de összvége ennél nyilvánvalóan korábbi. Ez a vers is arra figyelmeztet, hogy mégis csak valóságos élmény lapanghat a kedves halálának többször visszatérő motívuma mögött.

A tárgyalt vers jambusi lejtése s könnyed rímkezelése egyaránt Csokonaira vall.

²¹ L. DOMBY Márton: Csokonay V. Mihály élete. Pest, 1817. 139.

^{22/23} L. Csokonai minden munkája. I. 418.

7. Sol cum parhelio

Csokonainak ez a latin nyelvű költeménye mindeddig kiadatlanul rejtőzött az MTA Kézirattárában. Lappangásának az lehetett az oka, hogy a költő kéziratának bekötésekor 1950-ben tévesen a Vegyes jegyzetek végére kötötték.²² A másik ok az lehetett, hogy Csokonai címjegyzékein nem eredeti címével, hanem több címváltozattal szerepel: az 1802-ben készített ún. Új katalóguson a 121. sorszám alatt, alkalmi versek társaságában található, így: *Sándor Leopold halálára*.²³ Az 1801 körüli ún. Műfajjegyzéken az „Alkalmatosságra valók” között 11: 7. szám alatt így fordul elő: *Sándor Palat[inus] halálára*.²⁴ Előtte 10: 28. szám alatt van egy átjavított cím: *Sándor Palat[inus]hoz <halálára>*. Az utóbbi az *Ad serenissimum Archiducem* c. latin versre vonatkozik, amelyet 1795 májusában írt az akkor még életben levő nádorhoz a költő. Kéziratcsomóinak egyik leltárán szintén az utóbbi versre van utalás: *Sándor Palatinushoz. Deákul. (Ad serenissimum.)*²⁵ A címjegyzékek alapján Toldy is fölvette a költő elvesztett vagy lappangó műveinek lajstromába: az „Alkalmi darabok” között 92. sorszám alatt így utalt rá: „Sándor Leopold halálára. — Elv[eszett].”²⁶

Hogy Csokonai címjegyzékének idézett adata a *Sol cum parhelio*-ra vonatkozik, azt igazolja a vers tárgya mellett az a körülmény is, hogy latin nyelven íródott: voltaképpen I. Ferenc császárhoz szól, aki nem tudott magyarul.

Sándor Lipót 1795. július 10-én halt meg, szerencsétlenség áldozataként: egy fölrobbant rakéta halálos égési sebeket ejtett rajta. A költőnek bizonyára soha nem jutott volna eszébe alkalmi verset írni I. Ferenc öccsének halálára, aki a magyar jakobinusok elfogatásában, ügyük bírósági kivizsgálásában személyesen részt vett, hogyha nem szorult volna rá — 1795 júliusában! — maga is arra, hogy eltérje magáról a gyanút s egyben megnyerje valahogy az uralkodó kegyeit, támogatását. Hiszen a vers nem igazi gyászvers: a halottól már semmit sem várhatott: életben maradt fivérének, I. Ferencnek próbálta kegyeit megszerezni (mint majd 1796-ban Pozsonyban, amikor felségfolyamodványában kis birtokért instanciázott — eredménytelenül).

A szimbolikus versben a Nap a császár, I. Ferenc, a naphoz hasonló tűzgömb pedig a rakéta által elpusztult nádor, Sándor Lipót. A Nap nem tűnik el: a nádor fivére, I. Ferenc uralkodik: minden tőle kapja életét és díszét: tőle szeretné kapni a szegény költő is, aki ott maradt reménytelenül, a kollégiumból kicsapva, kiadhatatlan műveivel a tarsolyában. Egy nappal a nádor szerencsétlensége előtt, 1795. júl. 9-én írt egy latin nyelvű levelet Schedius Lajoshoz, a budai egyetem professzorához, amelyben vázolta reménytelen helyzetét s kérte pártfogását. Érthető, hogy kétségbeesésében még ilyen alkalmi verssel is kísérletet tett, amely nem ötlettelen, de érződik rajta a sietség s hogy nem a költő legmélyebb, legőszintébb érzéseiből fakadt.

Az *Ad serenissimum Archiducem* c. latin nyelvű disztichonos verset még 1795 májusában írhatta a nádorhoz, mikor május 9-én Batthyányi József hercegprímásnak is hasonló latin nyelvű párversekkel udvarolt, s „Egy magyar úrhoz s tudóshoz” is hasonló magasztaló és segélykérő verses levelet írt. A nádor váratlan szerencsétlen halála adott alkalmat, hogy korábbi kérésével most már az elhunyt bátyjának, a királynak figyelmét hívja föl magára. Versének azonban éppúgy nem lett eredménye, mint többi hasonló célzatú s nagyjából egyidős versének.

A következőkben közöljük a verset Szepessy Tibor szabatos prózafordításával:

Solcum parhelio.
At Sol non diffluit ipse.

Qui modo conspicuus cernebar in aethere vasto
circulus, et dubium Phoebos facturus honorem
volvebam nitidos alieno ab lumine vultus
ora iubarque Patri similis, quem lumina mille
mille coronabant radii, vultuque secundo
propitium populis gaudentibus ostendebant.
Nunc ah nunc nimio flammaram ardore subactus

²² L. MTA Kézirattár K 679/I, 125ab

²³ L. MTA Kézirattár K 679/II, 45a

²⁴ L. K 672/II. 17/b

²⁵ L. MTAK Kes 10:28.

²⁶ L. Toldy i. m. XC. h.

non expectatos subito dissolvor in imbres.
 Liquitur in pluviam color omnis, et aurea sensim
 forma simul volucres fugiens vanescit in auras.
 Linquo equidem tepidis vestros, gens Hungara, coelos,
 linquo equidem lacrymis. At Sol non diffluit ipse
 aureus, immensi vivet Lux publica mundi.
 Ille dabit vires populis alimentaue terrae
 praebebit, tepido tot gentes nutriet igne.
 Inde feret, sic fata volunt, vitamque coloremque
 alituum pecudumque genus, quodque educat orbis.
 Salve dulce iubar, rerum Sol maxime, salve,
 sis bonus, o, felixque tuis, et lumine dignum
 gigne tuo dignumque meo, qui deinde nitebit.

A Nap és hasonmása.
 De a Nap maga nem tűnik el.

Az imént még gyönyörű gömbnek látszottam a végtelen égen, s már-már Phoebus rangját is kétségessé téve forgattam másféle fénytől tündöklő orcámat, külsőre-ragyogásra az Atyához hasonlatosan; ezer fénycsóva, ezer sugár koszorúzott, s mosolygó orcámmal sikert ígérőnek mutatott az örvendő népek előtt. Most, ó jaj, most a lángok túltengő heve elhatalmasodott rajtam: hirtelen — amire senki sem számított — záporra oszlom szét. Minden díszem esővé olvad, s lassan-lassan elillanva, aranyos alakom is a lenge légbé foszlik. Elhagyom hát egedet, magyar nemzet, elhagyom hát, hő könnyek közepett. De ő, az aranyló Nap, nem enyészik el, tovább él a hatalmas világegyetem közös világossága! Ő továbbra is erőt ad a népeknek és ellátja a talajt táplálékkal, hő tüzével továbbra is mindmegannyi nemzetét élteni. Tőle megkapják majd, így akarja a végzet, életüket és díszüket a szárnyasok és a négy lábú állatok fajai, s mindaz, amit nevel a földkerekség. Üdvözlégy, édes ragyogás, üdvözlégy, Nap, dolgok legnagyobbika, ó, légy jó és kegyes a tiédhez, és szülj méltót a te fényedhez, méltót az enyémmhez, aki majd ezután fog tündökölni!

8. Egy somogyi rögtönzés

Noszloly Ába Tihamér 1921-ben, a Magyarország c. napilapban *Csokonai ismeretlen kézírata* címmel közölte a költőnek Veres Izrael somogyiszi lelkészhez intézett levelét 1799-ből.²⁷ Közlése az eredeti alapult, amely akkor a címzett leszármazottjának, a kaposvári özv. Veres Benőnének volt tulajdonában. A közlő nem említette, hogy néhány évvel korábban, 1915-ben már Noszloly Tivadar aláírással közölte a levelet az Irodalomtörténeti Közleményekben,²⁸ de már 1911-ben is közreadta a Budapesti Hírlapban (273. sz.), sőt legelőször 1898-ban, a Vasárnapi Újságban (6. sz. 91. l.). A levelet Harsányi és Gulyás a Budapesti Hírlap, ill. az ItK közlésére hivatkozva adta ki.²⁹ A Vasárnapi Újságbeli első közlésre nem utaltak a sajtó alá rendezők, pedig ismerték, mert a költő egy kis somogyi alkalmi versének jegyzetében utaltak rá. Az alkalmi rögtönzést, amelyet Harsányi és Gulyás s a későbbi kiadások „*Pata község lakosainak írott vers*” címmel közölnek, Noszloly adta közre először a Vasárnapi Újság idézett helyén, a Veres Izraelhez intézett levél után, ezzel a magyarázattal: „E levelet Veres Izrael fiának, Veres Benő volt nagy-komádi ev. ref. papnak az özvegyétől kaptam a költeménnyel együtt, melyet Veres Benő jegyezett föl, ki atyjától több ízben hallotta, s melyet a pataiak maig is ismernek.” Tehát szájhagyomány őrizte meg a verset, amelynek keletkezéséről Noszloly csak annyit közölt, hogy „a pataiak kérelmére írta a költő, oly kikötéssel hagyva azt náluk, hogy míg a kocsis, ki őt Csurgóra viszi, vissza nem érkezik, nem fogják elolvasni.” Ehhez a Magyarországon csak annyit tett még hozzá, hogy „A somogyimegyei Pata községben igen jól érezte magát Csokonai. A derék polgárokkal azonban valami kellemetlensége lehetett neki” — ezért írta volna róluk a csipős hangú gúnyverset. (Úgy látszik, a fuvarral lehetett valami kellemetlensége, aki talán túl magas árat kért vagy próbálta rászedni valahogyan.)

1921-i közleményében a költő még egy kis rögtönzését idézte Noszloly Tivadar, föltehetően ezt is szájhagyomány alapján: „A kadarkúti papnál nagy társaságban mulatott Csoko-

²⁷ L. Magyarország, 1921. nov. 25. 5.

²⁸ ItK 1915. 482.

²⁹ HG II. 659.

nai. A jó somogyi homoki bortól igen jó kedvük támadt s különösen a gigei ref. pap öntött fel a garatra. Mikor aztán Csokonai Kadarkútról elment Gige-be meglátogatni, a tiszteletesaszony igen hidegen fogadta. Erről számol be Csokonai e két sorban:

*Hogy elmentem Gigebe,
Sírí a papné mérgébe!*"

E rögtönzésre Harsányi és Gulyás is utalt a pataiakat csúfoló vers jegyzetében s közölték is, de csak a lapalji jegyzetben.³⁰ A későbbi kiadások csak a *Pata község lakosainak írott verset* közlik, napjainkig, pedig — mint láttuk — az sem írott forráson, csak szájhagyományon alapul, mint emez. A gigei rögtönzés is legalább annyira hiteles s jól jellemzi az alkalmi rögtönzések tréfacsináló mesterét.

Különben Gulyás József 1926-ban megjelent tanulmányában a rögtönzés hitelességét, a *Somogyi kázus* c. Csokonai-verssel bizonyította, amelyben szintén szerepel a somogyi község neve.³¹

A somogyi kis rögtönzés szövegéhez még csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy Csokonai — debreceni nyelvjárása szerint — bizonyára így ejtette az utolsó sor rímzavát: *mürgébe*. (Ez tisztább rímet is ad.)

9. Pál napjára

Eddig többnyire kéziratokban lappangó vagy a szájhagyomány útján megőrzött Csokonai-verseket, szövegváltozatokat, töredékeket ismertettünk. De lappanganak még elfeledett művek a régi hírlapokban is. Így közölte másfél évtizede Kunszery Gyula is a költőnek egy anekdotikus karcagi verses levelét.³² Alább közlendő versünket is egy századeleji hírlap őrizte meg.

A vers — a fentebbi rögtönzéshez hasonlóan — Csokonai somogyi tartózkodása alatt keletkezett, s így hangzik:

No most megfordultak igazán a Pálok,
Melyet, hogy nem tudtam, valóba sajnálok:
Most tehát már egyéb módot nem találok,
Hanem csak hogy innen hazul gratulálok.

Éljen azért Pál ur! s azok is éljenek,
Kik Pál fordulóján fordulást ejtenek:
De nékem az urak most megengedjenek,
Hogy tiszteletre csak lélekbe menek.

Csokonay V. Mihály, m. k.

Hitelességéhez aligha férhet kétség: a vers eredeti kézírata ott szerepelt Debrecenben a költő halálának centenáriumán rendezett emlékkiállításon, amint erről a Debreczeni Független Ujság tájékoztat;³³ a verset is ez a hírlap közölte egyidejűleg, s azóta is abban rejtőzött elfeledve.

Az eredeti kéziratról azóta nincs tudomásunk: a kiállításra, úgy látszik, csak odakölcsönözte tulajdonosa, de nem ajándékozta a Csokonai-Körnek: Barcsa János 1908-i repertóriumában³⁴ nem említi. A kézirat előtörténetéről a debreceni hírlapból az derül ki, hogy Agoston [I] József királyi tanácsos kölcsönözte oda a kiállításnak Budapestről, őhöz pedig Csépan József jákói földbirtokos hagyatékából került. A kölcsönző — egyben a kézirat akkori tulajdonosa — bizonyára azzal a kis-jókai Ágoston Józseffel azonos, akinek értékes könyvgyűjteményéről Szinyei is megemlékezett.³⁵ A korábbi possesor, Csépan József, a szintén jákói Csépan (Csépany) Istvánnak lehetett leszármazottja: Nagy Iván családtörténete és Szinyei említett műve csak Csépan István ügyvédrel tud, Kazinczy levelező társáról, aki maga is fordított és írt szépirodalmi műveket, s 1830-ban halt meg a Somogy megyei Jákón.³⁶ A somogyi Csépanoknak egyébként szerepük volt Csokonai Csurgóra kerülésében is: az ő tanári

³⁰ HG II. 194.

³¹ L. Csokonai tanulmányok. Sárospatak, 1926. 37.

³² L. ItK 1958. 276.

³³ L. Debreczeni Független Ujság, 1905. ápr. 23. 6.

³⁴ Vö. ItK 1908.

³⁵ Mjrók I. 87.

³⁶ Vö. KazLev. III. és SZINYEI i. m.

megbízata előtt Csépan János alsoki református lelkész járt be kocsin Csurgóra tanítani, majd Csépan István egyházmegyei gondnok által kérték fel Csokonait, hogy Császári Lósy Pál hazaérkeztéig vállalja el a nagyobb tanulók oktatását Csurgón.³⁷ Tudjuk, hogy Csépan Jánost, valamint Pausis Antal csurgói tiszttartót névnapjukon tanítványaival felkőszőntőtte, mégpedig saját maga szerzette énekes versekkel.³⁸ Ezek közül a június 13-i Antal napra írt vers (*Antal napjára*) ránk is maradt, a június 24-i (vagy június 26-i) János napra írt köszőntőt azonban nem ismerjük. A Pál napi vers nyilván az előbbiekkal nagyjából egy időben: 1799. június 29-én, Péter-Pál napján készült. A verses levélből kiderül, hogy a címzett valószínűleg nem csurgói lakos volt, s úgy látszik, Csokonai kevésbé függött tőle hivatalában, mint az alsoki lelkészől vagy a csurgói tiszttartótól: egyébként bizonyára kőrossal üdvözölte volna őt is. (Külőnben mentegeti magát azzal is, hogy elfeledkezett a névnapról.) Egy kérdés marad még hátra: ki lehetett a vers címzettje? Az ironikus céllal használt régies Zrinyi-strófa, a somogyi tájnyelv célzatos használata (*hazul, menek*) arra mutat, hogy nem valami főrangú személy volt az ünnepe, hanem a költő szőkebb somogyi baráti körének tagja. Gaál László visszaemlékezéseiben a somogyiak közül csak egy *Pál* keresztnevűt említ, Budai Pált, a kádarkúti református papnak, Budai Istvánnak testvérét, a csokonyai (csokonyavisontai) lelkészt, később csurgói tanítót.³⁹ Lehetséges, hogy ő volt a vers címzettje, bár e tréfás kis névnapri rögtönzésnél a címzettnek nincs is túl nagy jelentősége. (A 6. sorban a *fordulást ejtenek* a táncban való forgásra, fordulásra vonatkozik.)

10. Lillához 's az ő tisztelőjéhez (Keresztesi József üdvözölő verse Lillához és Csokonaihoz s Csokonai válaszerének töredéke.)

Az olyan sok értékes adatot följegyző Gaál László egy Lilla-vers befejező sorait is közölte visszaemlékezéseiben, a következő érdekes előzményeket említve: „Egykor a Hirmondóban Csokonai ki nyomtatván »Még egyszer Lillához«. Én szenvedek pedig miattad sat. Minthogy nevét alá nem tétette: Szalacsi akkori prédikátor *Keresztesi* nevű: ugyan azon ujságban nyomatott ki egy ama verzetet után tudakozó verzetett [!], melyet így kezdett:

Jelentsd neved betses barátunk
Hogy abba is midőn belátunk
legyen betsesbb a Jambusod.

A reá lett felelet Csokonaitól így végződött:

Ki a Lillát siratta
Vitéz Csokonay vőlt.”⁴⁰

A *Még egyszer Lillához* valóban megjelent a Magyar Hirmondó 1801. szept. 11-i Toldalékában a költő négy másik versének társaságában.⁴¹ A Gaál által említett érdeklődő vers pedig 1802. jan. 16-án került közlésre a Magyar Hirmondó hasábjain (Nro. 5. 79–80. 1.):

LILLÁHOZ 'S AZ Ő TISZTELŐJÉHEZ.

Óda, szoros Jambusokban.

u - / o - / u - / o - / u

Szép Lilla téged emlegetlek;
Nem láttalak, még is szeretlek,
Szűz Grátziaktól font Remek!
Bár tsókjaidra nem szorúltam,
Ki sok kódokbe bé borúltam;

³⁷ Vö. CsEml. 430. kk.

³⁸ Vö. CsEml. 433. kk. Csokonai összes verseinek 1956-i kiadásában ez a vers az 1800. év első darabja; már Boros Dezső rámutatott az Alföldben (1965. 2. sz. 70.), hogy ez a datálás téves, ahogy Gaál Lászlóé is: „Mint általában a dátumoknál, itt is tévedett Gál, mert ez az esemény nem május 10-ét, hanem június 13-át követő vasárnap volt. (De nem is 1800 januárjában, ahová a többé-kevésbé időrendiséget követő 1956-os kiadás teszi az Antal napi köszőntő verset.)” Vargha Balázs 1956-i és 1967-i kiadása, bár tévedett, legalább logikus volt: jan. 17-én is van Antal nap; az 1973-i kiadásban azonban egészen tévesen került 1799. szept. 24. és dec. 24. közé az Antal napi köszőntő.

³⁹ Vö. CsEml. 430. és 631.

⁴⁰ L. CsEml. 422.

⁴¹ Vö. FERENCZI: Csokonai. 1907. 115.

Ezek nem is nagy érdemek:
 Hanem szeretlek Verselődért,
 Téged kesergő Tisztelődért,
 Ki mint szerelmes O r f e u s
 Midőn Személyedet siratja,
 Nékünk egészen azt mutatja,
 Hogy nála vólt a' P é g á s u s ;
 A' mellynek illatos vizével
 Feresztetett, 's K l i r ó tejével
 Édesdeden neveltetett.
 No már ti lantoló P o é t á k ,
 Halgassatok sovány A l a g j á k !
 Ez a' ki talp követ vetett:
 Mert a' Magyar Lant szép verése,
 A' szó tagoknak edgyezése;
 Versünknek ez természete,
 E' nélkül Ö t y e n sántikálhat.
 Ilyen midőn Ö t j ó se válhat,
 A' millyet így ez pengete.
 Ha Cziprus Isten Aszszonyának
 Bé nyujtaná Lantját magának,
 Az, gyöngyeit tekintené:
 Meg esne szíve bús panaszszán,
 És élte hervadó tavaszszán
 Lillát ölébe rejténé;
 Ehez nem is lett volna másnak
 Olly jussa mint a' régi társnak,
 Kinek Fején L a u r u s virít.
 Várj Lilla, még magad meg ejted,
 Hogy Tisztelődöt el felejtéd,
 E' pártütés be meg pirít!
 Te jóllehet pedig ki-dültél
 Lillád öléből kit betsültél;
 Bird tsendesen zöld P i n d u s o d';
 'S jelentsd Neved betses Barátunk,
 Hogy abba is midőn be-látunk:
 Legyen betsesb a' J á m b u s o d .

Bihar Vármegyében Szalatsról K. J.⁴²

Sajnos, az ennél számunkra sokkal becsesebb válaszvers, Csokonai alkotása, mind ez ideig lappang. Gaál László nem jelzi határozottan, hogy Csokonai verses válasza megjelent-e nyomtatásban vagy csupán kéziratban, magánlevélben válaszolt Keresztesi versére. Eddig, a Magyar Hírmondóban nem akadtam a válaszvers nyomára, igaz, hogy hazai könyvtárainkban sokszor hiányzik a Toldalék az egyes számok végéről, s így még megvan a remény, hogy egyszer ez a lappangó Csokonai-vers is fölbukkan.

II. Prózái művek

1. Csokonai latin nyelvű iskolai búcsúbeszéde

Csokonainak a Zöld-kódexben fennmaradt 14 latin nyelvű versgyakorlata után közvetlenül egy cím nélküli latin prózai írás következik, ugyanazzal a kézzel lejegyezve, mint a versgyakorlatok.⁴³ A 14 propositióról témájuk alapján megállapítható, hogy elkészülésük sorrendjében kerültek a füzetbe, mégpedig tisztázatként, nem fogalmazványként. Az utolsó versek — mintegy a poétai osztályban tanultak összegezeként — a költői hivatásról szólnak. Ezek után egy latin nyelvű prózai mű található, amely — ellentétben a versgyakorlatokkal — nem

⁴² Gaál László emlékezete nem csalt: a K. J. monogram mögött valóban Keresztesi József (1748–1812) váradi, majd szalacsi lelkész, jeles emlékiró rejtőzött.

⁴³ L. MTA Kézirattár K 672/IV. 86a–88a

tisztázat, hanem fogalmazvány. Tárnya, a kódexben elfoglalt helye egyértelműen bizonyítja, hogy a poétai osztály nyilvános vizsgájára készült búcsúbeszéd, s minden bizonnyal az előző versgyakorlatok szerzőjének, Csokonainak a munkája.

Az iskolai poézisoktatás ünnepélyes befejezését jelentették az examenek, a nyilvános vizsgák.

A ránk maradt dokumentumok szerint a poétai osztály nyilvános vizsgája különleges esemény volt, amelyet az alkalomhoz illően verses beköszöntővel nyitottak meg s ugyancsak verssel zártak. Több ilyen verses „peroratio”-t ismerünk latin és magyar nyelven egyaránt, amelyekben szinte ismétlődő kifejezésekkel mentetik a vizsga előtt a tanulók zsenge tudásukat, majd az examen végén köszönetet mondanak a megjelenteknek. Úgy látszik, hogy a sablonos peroratiók szövege másolás útján szállt egyik nemzedékről a másikra. Az MTAK Kézirattárának egyik kéziratos köteté 1810–12-ből több ilyen vizsga előtti s utáni peroratiót őriz. Az 1810-ből való *Ante Examen poeticum* latin disztichonokban készült, az utána következő *Post Examen* címjelzésű magyar nyelvű vers pedig páros rímű tizenkettősökben (RUI 8 r—4: 59. l.). Egy 1812-ből való peroratio szintén a poétai classisba járó diákok vizsgáján hangzott el latin disztichonokban (*Peroratio* [= *Peroratio*] *ae* [= *ante*] *Examen Poetarum.*); a rá következő *Post Examen* jelzésű magyar nyelvű vers pedig páros rímű tizenkettősökben készült, s Mátyásira, Gyöngyösi-re és Csokonaira hivatkozik, mint a magyar nyelvű versgyakorlat-írás irodalmi eszményképeire. (L. i. h.) (Még Petőfi első ismert verse, a *Pallas kertjét, a pindusi ösvényt, Nasót s Nepos* [= Cornelius Nepos] *hőseit* búcsúztató hexameterek is ilyen „Post Examen Poetarum” jellegű vizsgaversnek készült, noha ezt a kritikai kiadás nem jelzi; l.: *Búcsúzás. Aszód, 1838. június.*)

De nemcsak versben, hanem prózában is készülhetett búcsúbeszéd, ámbár Csokonai búcsúzója is a végén átvált hexameterekre, s nem lehetetlen, hogy voltaképpen az egész fogalmazványt később át akarta ültetni versbe. (Felnöve is nemegyszer előbb prózában dolgozta ki verstémáit.)

Csokonai „Post examen” peroratiója a „Mi az igazi boldogság?” témáját fejtegeti, s meglepő a tizenhárom éves diák gyakorlatiassága: a józan önérdéket hangsúlyozza, amelyet a közösség, a haza legfőbb előmozdítójának tart. A szegény debreceni özvegyasszony fia érvelget itt koraértett bölcsességgel az anyagi javakon és a jogokon kívül maradtak nevében, ahogy majd hét-nyolc év múlva szót emel azért, hogy ne csak az alkonyi szimfóniában s a holdvilág arányában meg az éltető levegőben részesedjenek a „szegény pásztorok s munkások” — ha már a haza érdekében robotolnak. Mert a fő cél — s ez dicséretére szolgál a kollégiumi nevelésnek éppúgy, mint a búcsúszót mondó diáknak — használni a hazának. A későbbi Csokonaira vall a logikus felépítésű, nagyon józanul, reálisan bölcselkedő búcsúbeszédben az is, hogy a hódító Nagy Sándort inkább az emberi nem ellenségének tartja, mintsem barátjának s a tudás-zomját vallja élete egyik legfőbb meghatározójának.

A következőkben közöljük az eredeti latin szöveget Szepešy Tibor magyar nyelvű próza-, ill. versfordításával. (A latin nyelvű fogalmazvány törléseit, szövegváltoztatásait itt nem tüntetjük föl, a költő által véglegesnek szánt szöveget, az átjavított végső szövegezést adjuk Szepešy Tibor olvasata szerint.)

„Illum vero ego sapientem existimaverim, qui optimos fines non eligit solum, sed etiam apta media invenit ad scopum suum obtinendum. Amorem certe propriae utilitatis nemo sanae mentis culpae ausus fuerit, hic enim est vis illa movens, quae homines excitat ad quaevis egregia facinora suscipienda. Hoc studium commodi sui in Themistocli pectore amorem Patriae excitavit, aluit; Iulium Caesarem de somno etiam excitavit, quod Alexander Macedo, hostis licet potius, quam amicus generis humani iuvenis splendidiore expeditione finiverit, quam ipse annosus. Et ut breviter dicam, nihili magni in hoc orbe terrarum gestum est, ubi incitamentum hoc defuisset. Tolle hoc, torpescunt homines. Civitates quae nunc maribus dominantur, vitam suam fragili asseri committunt; quae florent, sunt splendidiore coemitorio potius tristi, quam hodiernis metropolibus erunt aequales. Tolle utilitatem, agri latissimi inculti iacebunt, exulabunt artes, immo quemadmodum ingeniosus Palingenitus Poeta observavit:

Deme lucrum, superos et sacra negabunt,
templa ruent, nec erunt artes nec Iupiter ullus,
quod de Ethnicorum sacerdotibus intelligi velim. At quemadmodum medium tenere difficultimum est, ita quid revera felicitatem nostram promoveat determinare oppido difficile est. Nimvero, haec plane ratio illa est, quae Parentes nostros in id permovit, ut nos curae vestrae Celeberrimi Domini Professores committant fidelissimae; ut ea quae ad veram nostram felicitatem pertinent, a vobis sapientiae scilicet studium non percipiamus solum, sed ad vitae etiam rationem transferamus. Ut ex hoc seminario bonae virtutis tandem egressi, tum nobis ipsis, tum vero etiam aliis, tum denique etiam Patriae, cui omnia in acceptis referendum, prosimus.

Si vis ut felix, possis simul esse beatus;
temporibus vitae regulam hanc servare memento:
tanta ne facias, quae non prodesse valebunt,
utilitate sua tibi nec dare commoda possunt;
nam secus infelix, cunctis miserandus erisque,
donec tristem animam sub pallida tartara mittes.”

Szepessy Tibor fordításában: „Azt tartanám én valóban bölcsnek, aki nemcsak kiválasztja a legnemesebb eszményeket, hanem alkalmas eszközöket is talál céljának elérésére. A személyes haszon szeretetét bizonyára egyetlen épeszű ember sem merné bűnnek nyilvánítani, hiszen ez az a mozgatóerő, mely az emberekben bármely egyszerű feladat iránt vállalkozókedvet ébreszt. Önnön érdekének ez a keresése ébresztette fel, táplálta Themistocles keblében a hazaszeretetet; Iulius Caesart álmából is felébresztette, hogy a makedon Sándor, inkább ellensége ugyan, mint barátja az emberi nemnek, fiatalon is ragyogóbb hadjáratokat fejezett be, mint ő idős korában. És, hogy röviden kimondjam, ezen a földkerekségen semmi nagy dolgot végbe nem vittek, ahol ez a serkentő hiányzott volna. Vedd el ezt, megbénulnak az emberek. Olyan államok, melyek most a tengerek urai, törekeny deszkára bízzák rá életüket; amelyek virágnak, inkább a komor temetőknél fényesebbek, semmint a mai metropolisokkal lesznek egyenlők. Vedd el a hasznót, a végtelen számtöfödek műveletlenül fognak elnyúlni, a művészetek száműzetésbe vonulnak, sőt, ahogyan a nagytehetségű Újraszületett Költő megfigyelte:

Vedd a hasznót, s vallást-istent már senkise ismer,
templom omol, Iupiter, művészet a semmibe tűnik,
amit a pogányok papjaira vonatkoztatnék legkivált. De, mint ahogyan a középutat megtartani a legnehezebb, úgy azt is igen nehéz meghatározni, mi mozdítja elő valóban a mi boldogságunkat. Csakugyan, nyilván ez az a megfontolás, ami szüleinket arra indította, hogy bennünket a ti makulátlanul hívséges gondotokra bizzanak, Nagytitiszteletű Professzor Urak: hogy azt, ami mindnyájunk igaz boldogságához tartozik, vagyis a tudásszomjat, ne csak megtanuljuk töletek, hanem életfelfogásunkra is alkalmazzuk. Hogy a nemes erénynek ebből a veteményeskertjéből utóljára kikerülve, részint önmagunknak, részint azonban másoknak is, végül a hazának, melynek a kapottak arányában mindent visszafizetni tartozunk, hasznára lehessünk.

Vágyad a boldogság? a tiéd lehet egyben a jólét;
arra ügyelj, míg élsz, hogy megtartsd ezt a szabályt itt:
semmi olyat ne tegyél, ami nem szolgál a javadra,
s hasznával valamit nem lendít rajtad előre:
álom a boldogság másként, és téged szán a világ majd,
míg nem bús lelked meglátja a Tartarosz éjét.”

2. Utóirat az Árpádiász Schematismusához

Csokonai fő művének szánt honfoglalási eposza, ill. annak elkészült 51 hexameter majd száz évig lappangott kiadatlanul: 1917-ben adta csak közre Harsányi István és Gulyás József.⁴⁴ Megjelent azonban az eposz tervezete már 1880-ban, Haraszi Gyula monográfiájában.⁴⁵ Ez a tervezet bizonyára ahhoz a két ivnyi munkához tartozott volna, amelyet Kazinczyhoz írt levele szerint ezzel a címmel akart közreadni a költő: „*Rövid Kritikai Rajzolatja egy nagy Magyar Epopeiának, mellynek neve Árpád, vagy a' Magyarok' meglepedése*. Ezt még a' jövő Hónapban in extractu 2 árkusban ki szeretném adni...”⁴⁶ A levelet 1804. jún. 14-én keltette Kazinczynak, a tervezett „Kritikai Rajzolat” kiadására sajnos már nem került sor.

A tervezetnek s az elkészült 51 hexameternek is mindössze két kéziratát ismerjük; az első az Akadémia Kézirattárában található: ez az, amelyből — forrása pontos megnevezése nélkül — Haraszi is dolgozott; a másik egy sárospataki másolat, amelyet Harsányi és Gulyás használt.⁴⁷ A sárospataki kézirat „Schematismusa” néhány olyan sort is tartalmaz, amely a budapestiből hiányzik; e sorokat Harsányi és Gulyás közölte idézett tanulmányában. Az MTA Kézirattárának szövegéről Haraszi ezt írta: „Toldy F. id[ézi]. Csokonaiánában, a ki ezt a Kazinczy Gábor Dessewffy-iratai közt fedezte fel, Dulhazy Mihálytól, D. [= Dessewffy] titkárajától s a Felső-Magyarorsz. Minerva szerkesztőjétől másolva. E másolat 51 hexametert

⁴⁴ ItK 1917. 65. kk.

⁴⁵ HARASZTI: Csokonai Viléz Mihály. Bp. 1880. 262—266.

⁴⁶ KazLev III. 202. és HG II. 788.

⁴⁷ ItK 1917. 67.

tartalmaz. — Toldy igen alaposan ismertette a Kisfaludy-társ. 1861. nov. 28-iki gyűlésében, de cikke csak kéziratban maradt, ha csak valamelyik napi lap nem közölte.⁴⁸ Sajnos, Toldy említett előadásának nincs nyoma a korabeli lapokban s folyóiratokban.

Harsányi és Gulyás „az Akadémia 37. sz. kéziratot kötetének följegyzését” is idézi; ez a följegyzés nem más, mint Csokonáinak a tervezethez csatolt utóirata, egy barátja számára.⁴⁹ Az utóirat szövegét már Haraszti is közölte, nyilvánvalóan ugyanabból az akadémiai kéziratból, mint Harsányi és Gulyás. Haraszti szerint a tervezet s az utóirat Desseffy [József]-nek, Kazinczy barátjának tulajdonából került Kazinczy Gábor birtokába; Kazinczy Gáborról pedig tudjuk, hogy mint az Akadémia titkára, igyekezett klasszikusaink kézíratait az Akadémia Kézírtárára számára megszerezni. Desseffyhez alighanem Kazinczytól került, aki nem volt valami jó véleménnyel Csokonai tervezett eposzáról. Jelenleg a kézirat Kazinczy művei közé van bekötve az MTA Kézírtárában,⁵⁰ s úgy látszik, hogy Csokonai saját kezű lejegyzése.

A néhány soros, igen figyelemre méltó záradék szövege — noha már Haraszti valamint Harsányi és Gulyás is közölte — nem került bele a legújabb teljes igényű kiadásokba sem.

A szöveg betűhíven így hangzik: „NB. el-hidd Pali, ez a' plánum annyira tettzik h̄ [= hogy] ki n̄ [= nem] mondhatom, és nagy kedvem van hozzá — én arra kérlek, h̄ [= hogy] ha valamit tudsz a' Magyarok' ditsőségére v̄ [= vagy] gondolsz, azt add tudtomra — Ezzel sietni kellene hogy belé ne halnék, mert más nem continuálhatná az én plánumomat, ha tsak újra nem kezdené — Ennyi van készen még belőle.”

Maga a „Schernatismus” lehet korábbi is, az utóirat azonban 1804-ből származhat; a címzett pedig bizonyára a költő barátjával, a téglási birtokossal, Beck Pállal azonos. Mint kétségtelenül hiteles Csokonai szöveget, föl kell venni az újabb kiadásokba.

3. *Fillis Monumentuma*

Ezzel a címmel fordul elő az MTA Kézírtárában Csokonai műveinek „Vegyes jegyzetek” elnevezésű kötetében egy kis epigrammája a költőnek: nyilvánvalóan fordítás, mégpedig bizonyára nyersfordítás, amelyből később akarhatott verset formálni:

„Ezt a' Statuát tettem néki, bársak magam lehettem volna azzá!”⁵¹

A kis epigramma értelme: ezt a szobrot állítottam kedvesemnek: bárcsak (inkább) én magam lehettem volna emlékműve!

4. *Levél-török egy ismeretlen hölgyhöz*

Az MTA Kézírtárában a K 672/I. kötet 29b lapján ismeretlen hölgyhöz szóló levél töredéke található. Eddig elkerülte a kutatók figyelmét, pedig töredékességében is sokat sejtet Csokonai szerelmi életének egyik ismeretlen fejezetéről. Így hangzik:

„... vem, de ebbe sem vesztetem el vidámságomat, mert az ártatlan lélek ott is rá talál arra a' nyugodalomra, mely tsupán tsak a' Virtusból származik. Az emberi szeretet mindenkor ḡ [= meg] vigasztalja a' szívet, 's annak jutalma még akkor is meg marad, mikor az ember maga is elhagyatottnak gondolja önnön magát. Tsakugyan ḡ [= meg] unja egyszer magát a' Szerentse is, 's reá mosolyodik arra, a' kit eddig bosszantani n̄ [= nem] irtóztott. Madám! én ennek tsalhatatlan jelét találom abban, h̄ [= hogy] a' Leányasszonyt vélem ḡ [= meg] esmértette. Úgy veszem ezt a' történetet, mint olyan ajándékát”...

Annyi bizonyosan kiderül belőle, hogy egy hajadonhoz („Leányasszony”) szól, akivel élete egyik mélypontján a sors ajándékként ismerkedett meg a költő, s benne megértő szívre talált. Életrajzának külső eseményei (kicsapata, Vajda Julianna férjhezmenése), de a levél érett bölcsessége, derűs fensőbbisége is arra mutat, hogy 1800 után, a Dunántúlról hazatérve írhatta.

Ismerjük Nagy Gábor följegyzését arról, hogy a Lilla-kötet két remekét — *A bátoratlan szerelmes* s *Az éjnek istenihez* — 1802 szeptemberében írta egy *Eurdycé*-nek nevezett szerelméhez s csak később sorolta be ezeket is a Lilla-dalok közé.⁵² A hagyomány Konti Julist emlegette ezzel kapcsolatban, s Csokonai 1802-i előfizetési jegyzékein valóban előfordul többször is „Konti Julis L. [= Leány] Asszony”.⁵³ Mindenesetre ez a levél is arra figyelmeztet, hogy van még fölfedezni való Csokonai szerelmi lírájának élményi hátterében.

⁴⁸ HARASZTI: i. m. 262.

⁴⁹ L. HG II. 179

⁵⁰ K 611/I. 167b kk.

⁵¹ L. MTA Kézírtár K 679: 22b

⁵² L. CsEml 387.

⁵³ L. CsEml 197.

5. Csurgói följegyzés és nyugta

Csokonai csurgói tanárkodásának megalázó anyagi körülményei az életrajzi irodalomból s a költő levelezéséből többé-kevésbé ismeretesek, bár még a dátumok körül is volt bizonytalanság egészen a legújabb időkig. Tápay-Szabó László 1941-ben megjelent életrajzában még azt írta, hogy „Csokonai életrajzaiban nagy a zűrzavar a körül, hogy mikor került Csurgóra. A vitát eldönti Csokonainak Csurgóról, 1799. június 25-ről kelt, Sárközy Istvánhoz intézett levele...⁵⁴ A szóban forgó levélben, amelyet a Magyar Paedagogiai Szemle alapján közölt a Harsányi—Gulyás-kiadás,⁵⁵ arról van szó, hogy egy hete kezdette meg a tanítást Csurgón; a levél dátuma alapján tehát 1799 június 18-án.

A levél keltezése azonban téves: az eredetiben „június 2 d. 1799” van, s ezt olvasta a közlő hibásan „június 25.”-nek. Csokonai minden munkájának 1973-i kiadásában már a helyes keltezés szerepel.

Az alább közlendő csurgói följegyzés is megerősíti azt, hogy Csokonai 1799. május 24-én foglalta el állását a csurgói gimnáziumban.

A följegyzés voltaképpen rövid számadás a költő csurgói anyagi helyzetéről; tudjuk, hogy 1799 júniusában, nem sokkal odaérkezése után már 30 forint kölcsönért folyamodott Csépan Istvánhoz, az egyházközség vicedukátorához, hogy az ünnepélyes vizsgán — amelyre Festetics György gróf is hivatalos volt — illendőképpen megjelenhessen: „Merjem-e magamat biztatni annyi jutalommal a Venerabile Publicumtól, hogy egy ruhányira kontót tehessek, vagy valakitől 30 forintot kölcsönözhessek?...”⁵⁶

Másik levelét 1799 novemberében intézte Csépanhoz, amikor Császári Lósy Pál késése miatt még egy féltre ott marasztották tanárnak Csurgón. Ebben a levélben fáért és gyertyáért könyörög a gondnoknak: „ne legyek továbbra is kénytelen a gyertyátlan estvéken Nagy Gergelyné asszonynak és magamnak is terhére lenni s a fűtetlen hideg napokon és éjszakákon ugyanott és a farkasordító classisban zsugorogni.”⁵⁷

Csokonai alábbi eddig kiadatlan följegyzése Csurgóról való távozásakor, 1800. márc. 26-án készült, nyilvánvalóan Csépan István, ill. a belső-somogy egyházmegyei gondnokság részére. A följegyzés az OSZK-ban az Analecta-anyagban 963. szám alatt található; a védőborítékon ez áll: „Csokonai Vitéz Mihály egy feljegyzése 1800 márc. 20. [!].” A Kézirattári Növedéknapló szerint 1926-ban került a könyvtár tulajdonába.

„1799 Esztendőben Majusnak 24^a Napján fogadtam meg Tiszteletes Nagy Gergelyné Asszonyomat, a' végre, hogy énnékem Kosztot, Ágyat és Bedienungot adjon, voltam nála (mint Oskolai ember) szinte az 1800 Esztendőbe esett Dislocatioig, és így mind öszve mintegy 9 hónapig. A' Koszt 1° Septemberig 4; attól fogva 5 forintjával esett egy-egy hónapra. Vettem fel, T. Sárközy FőszBíró Úrtól 25 ~ huszonöt forintot. NB. a' Tiszteletes Asszonyom gyertyát nem adott. Csurgó, 26^a Mart. 1800.”

Szorosan e följegyzéshez tartozik az a nyugta, amely a csurgói Csokonai Vitéz Mihály gimnázium tulajdonában van, s éppen a szóban forgó 25 forintról szól. E nyugtát Kondor József már 1897-ben megjelent tanulmánykötetében közzétette,⁵⁸ de 1799. dec. 21-ről keltezte, holott dec. 25-én kelt. A Csokonai-kötetekben eddig nem szerepelt. Az eredetiről készült fényképmásolat alapján közlöm, amely a debreceni Ref. Kollégium Nagykönyvtárában R. 3068 sz. alatt található:

„Quietantia

azon 25 ~ huszonöt Rftokról a' mellyeket Tekintetes Sárközy István FőCurator Úrtól a Kosztom' kifizetésének egy részébe felvettem.

Sigl. d. 25 Decembris 1799.

Csokonai V. Mihály m. k.”

(Az 50 forint történetéhez tartozik még, hogy Csokonai ruhája el is készült a vizsgára, mert már az egyházközség néve is kinos volt, hogy háziasszonya, özv. Nagy Gergelyné elhunyt férjének, a volt református papnak „egy bő és hosszú avult kaputjában” járt;⁵⁹ a ruha árát azonban utólag levonták tanári fizetéséből, amiért a költő megneheztelt, s önértetből nem vette fel a fizetésül neki szánt 50 forintot.⁶⁰

⁵⁴ L. TÁPAY-SZABÓ László: Csokonai Bp. 1941. 203.

⁵⁵ HG II, 660—663.

⁵⁶ L. Csokonai minden munkája. II. 843.

⁵⁷ I. m. 845.

⁵⁸ L. KONDOR József: Két tanulmány (Csokonai. Lenau). Somogy—Csurgó, 1897. 49. Kiadta Dr. BÓDI Ferenc is: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály gimnázium másfél-százados története (Kaposvár, 1943) c. munkájában.

⁵⁹ Vö. CsEmI 436.

⁶⁰ L. uo. — TÁPAY-SZABÓ ide vonatkozó magyarázata nyilvánvalóan téves. L. i. m. 216.